

УДК 339.37

Мазур О.Є.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки та управління,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

ДИНАМІКА СПОЖИВЧОГО ПОПИТУ В УКРАЇНІ

DYNAMICS OF CONSUMER DEMAND IN UKRAINE

АНОТАЦІЯ

У статті проведено діагностику стану і поточних тенденцій споживчого попиту в Україні. Проаналізовано структуру та рівень доходів населення за період 2009-2013 рр. Охарактеризовано динаміку наявних доходів по Україні та в регіональному розрізі. Досліджено зміни номінальної та реальної заробітної плати. Розглянуто структуру сукупних витрат домогосподарств.

Ключові слова: споживчий попит, доходи, витрати, заробітна плата.

АННОТАЦІЯ

В статье проведена диагностика состояния и текущих тенденций потребительского спроса в Украине. Проанализирована структура и уровень доходов населения за период 2009-2013 гг. Охарактеризована динамика имеющихся доходов по Украине и в региональном разрезе. Исследованы изменения номинальной и реальной заработной платы. Рассмотрена структура совокупных расходов домохозяйств.

Ключевые слова: потребительский спрос, доходы, расходы, заработная плата.

SUMMARY

The article presents diagnostics of current trends of consumer demand in Ukraine. The structure and the level of incomes for the period 2009-2013 are analyzed. Dynamics of disposable incomes in Ukraine and in the regions are characterized. The changes in nominal and real wages are searched. The structure of total household expenditures is considered.

Keywords: consumer demand, income, expenditure, wage.

Постановка проблеми. Споживчий попит – це витрати населення на купівлю споживчих товарів та послуг. В ринкових економіках економічне зростання безпосередньо залежить від поточного стану і позитивної динаміки споживчого попиту. Активізація споживчого попиту відіграє особливу роль у країнах, що розвиваються та які мають проблеми зі зростанням обсягу власного виробництва. Для таких країн попит населення немов би «тягне» за собою виробництво, швидко сприяючи збільшенню робочих місць, підвищенню доходів, зниженню цін тощо. В Україні з 2012 р. спостерігається падіння промислового виробництва, що свідчить про наявність тривалої економічної рецесії. У зв'язку з цим актуалізується проблема пошуку виходу з рецесії через зростання попиту. Можливості такого зростання повинні бути досліджені першочергово, що і визначило тему статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оцінка споживчого попиту здійснюється багатьма українськими науковцями. Більшість з них проводить наукові розвідки попиту в контексті розвитку роздрібно́ї торгівлі як галузі, через яку безпосередньо відбувається «голосування грошима», тобто реалізується спожив-

чий попит. Наприклад, О. Тараненко здійснює аналіз факторів розвитку торгівлі, до складу яких включено динаміку споживчого попиту населення за 2006-2010 рр. [8]. В монографії за редакцією Л.О. Лігоненко структуровано чинники розвитку роздрібно́ї торгівлі, серед яких відзначено купівельну спроможність, споживчі можливості та вподобання українського населення [9]. Автори проводять ґрунтовний аналіз динаміки попиту, з включенням матеріалів соціологічних опитувань. В іншій колективній монографії під керівництвом Н.Г. Міценко досліджено фактори попиту на прикладі однієї з областей України [3]. Проте узагальнена оцінка сучасного стану і тенденцій споживчого попиту населення України залишається поза увагою.

Постановка завдання. Метою статті є діагностика стану і поточних тенденцій у змінах споживчого попиту в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначальним чинником попиту споживачів є рівень доходів населення. Протягом останніх років структура доходів населення залишалася майже незмінною. Станом на 2012 р., як і раніше, домінуючі позиції в ній посідали заробітна плата (близько 43%) і соціальні виплати (близько 38%) (рис. 1).

Рис. 1. Структура доходів населення у 2012 р.

Джерело: [7, с. 376]

За даними табл. 1 видно, що в період 2009-2012 рр. доходи українців неухильно зростали, і загальний приріст становив 62,4%, що перевищило відповідний приріст ВВП (54,2%). У 2012 р. відбулося майже 6-кратне перевищення приросту доходів (11,2%) над приростом ВВП (0,2%), причому зростали усі складові доходів [7, с. 27, 375]. Тенденція була пролонгована і у 2013 р.: за підсумками II кварталу ВВП впав на 1,3% порівняно з попереднім кварталом, а номінальні доходи населення зросли на 5% [4].

Джерелом «випереджального парадоксу», тобто зростання доходів на фоні тривалої економічної рецесії, стало нарощування заборгованості підприємств перед своїми співробітниками. У квітні 2013 р. борги з виплати зарплати склали 1078 млн грн, тоді як у січні перебували на рівні 893 млн грн [2]. Всього лише за I квартал заборгованість підскочила на 21%. Водночас сума реальних боргів є значно вищою, оскільки Держкомстат не враховує поточну заборгованість, а також заборгованість по неформальним зарплатам.

Статистичні дані фіксують лише офіційні доходи українців і не враховують їхньої тіньової складової. У вересні 2013 р. Центр «Соціальний моніторинг» здійснив моніторингове обстеження населення України, яке представляє більш глибокий аналіз доходів, споживчої активності та очікувань громадян [5]. За його підсумками, 31% економічно активного населення мають тіньовий дохід (а з урахування відсотку відмови від відповіді на це питання – 39%), причому цей показник є найвищим за останні 6 років, а в Києві він сягнув 66%, що втричі вище за показники в інших регіонах. Але навіть незважаючи на наявність неврахованих доходів, 2/3 суспільства вважають свою матеріальну позицію нижчою, ніж середній клас, відтак на при формальному зростанні номінальних та реальних доходів їхній рівень залишається дуже низьким, що надзвичайно звужує можливості торговельної сфери до розширення обсягів своєї діяльності.

Найважливішим чинником формування обороту роздрібною торгівлі є не весь обсяг доходів, а тільки наявні доходи населення – максимальний обсяг доходів, які призначені для використання домогосподарствами на придбання споживчих товарів та оплату послуг*. Зміни наявних доходів теж характеризувалися позитивною динамікою, але їхній обсяг зростав дещо швидше, ніж загальні доходи, що створювало умови для росту споживчих витрат на продукцію роздрібною торгівлі (табл. 1). У роз-

рахунку на 1 особу наявний дохід у 2012 р. становив 23931,1 грн, що перевищило рівень 2011 р. на 10,6% [7, с.377]. Вказаний показник істотно варіювався за різними регіонами, що характеризує розподіл і ємкість споживчих ринків в Україні: найбільші значення, що перевищують середній рівень, були зафіксовані у м. Києві (46651,9 грн), Дніпропетровській (27268,9 грн), Донецькій (27541,7 грн), Київській (26153,0 грн), Запорізькій (25882,0 грн) областях. Найменші доходи – у жителів Закарпатської (15824,7 грн), Чернівецької (16727,0 грн) і Тернопільської (17401,1 грн) областей. Приблизно такий самий розподіл спостерігався і за темпами приросту душевого наявного доходу у 2011-2012 рр., що опосередковано вказує на потенційні можливості розвитку роздрібною галузі в регіональному розрізі.

У II кварталі 2013 р. порівняно з відповідним періодом 2012 р. наявний дохід збільшився на 4,3%, а з урахуванням цінового фактору, – на 4,7%. Наявний дохід у розрахунку на одну особу становив 6028,0 грн, що на 4,5% більше, ніж у відповідному періоді минулого року [4].

Ключовою складовою наявних доходів є заробітна плата. Для номінальної заробітної плати, починаючи з 2009 р. був характерний стійкий ріст – в середньому на 16,7% щорічно (рис. 2). Проте у реальному вимірі цей показник становив лише 7,5%, тобто був удвічі меншим. У 2012 р. середньомісячна заробітна плата по Україні становила 3026 грн і зросла порівняно з 2011 р. майже на 15% – і у номінальному, і у реальному вираженні, що створило умови для пожвавлення споживчого попиту.

Номінальна і реальна заробітна плата щороку зростала за усіма регіонами України, у 2012 р. розбіжності не перевищували 2,6% (табл. 2). Водночас в розрахунку на одного працівника спостерігався суттєвий розкид значень – від 2185 грн в Тернопільській області до 4607 грн у м. Києві станом на початок 2013 р. Різниця у 2,1 рази, що зберігалася протягом останніх років між найменшим та найбільшим рівнями за-

Таблиця 1

Зміни у доходах населення за 2009-2012 рр.

Показник	2009	2010	2011	2012	Приріст 2012 до 2009 рр., %	Приріст 2012 до 2011 рр., %
Доходи населення (млн грн), в тому числі:	894286	1101175	1266753	1407197	57,4	11,1
Заробітна плата	365300	449553	529133	593213	62,4	11,2
Прибуток та змішаний дохід	129760	160025	200230	212420	63,7	6,1
Доходи від власності (одержані)	34654	67856	68004	74620	115,3	9,7
Соціальна допомога та інші одержані поточні трансферти	364572	423741	469386	526944	44,5	11,2
Наявні доходи	661915	847949	988983	1091100	64,8	10,3
Індекс реальних наявних доходів, % до попереднього року	90,0	117,1	108,0	109,7	-	-

Джерело: розроблено автором за даними [7, с. 375].

* Вони включають заробітну плату, прибуток, змішаний дохід, сальдо доходів від власності, соціальні допомоги, інші одержані поточні трансферти в грошовій формі за виключенням сплачених, зокрема поточних податків на доходи та майно.

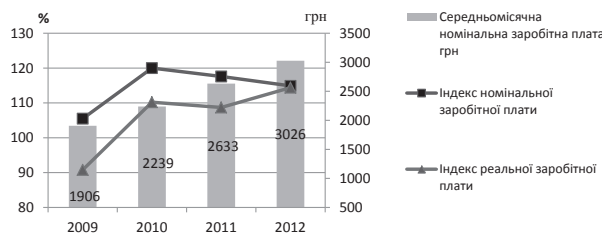

Рис. 2. Динаміка заробітної плати (2009-2012 рр.)

Джерело: розроблено автором за даними [7, с. 26-27]

робітної плати, вказує на значну диференціацію регіонів за темпами розвитку підприємництва в роздрібній торгівлі.

У структурі доходів, крім заробітної плати, близько 40% становить соціальна допомога населенню – у вигляді пенсій, різного роду соціальних виплат та пільг. Нарощування соціальних виплат підсилює споживчий попит на товари широкого вжитку і є істотним фактором зростання роздрібного товарообороту. За період 2009-2012 рр. середня місячна пенсія посідала найбільшу питому вагу в структурі соціальних трансфертів і зростає з 934 до 1470 грн, або у

1,6 рази [7, с. 384]. У 2012 р. підвищення пенсій становило 17% і перевищило ріст заробітної плати працівників.

За рахунок доходів населення формуються заощадження та споживчі витрати, які безпосередньо визначають обсяги роздрібного товарообороту. Починаючи з 2009 р., структура доходів населення залишається незмінною – в ній понад 80% коштів припадає на придбання товарів та послуг, решту населення зберігає [7, с.375-376]. З 2000 до 2012 рр. співвідношення витрат і заощаджень змінилося з 90%:10% до 83,8%:16,2% на користь зменшення витратної частки. Зростання заощаджень є стримувальним чинником щодо розвитку роздрібної торгівлі: для порівняння, в США в 2010 р. частка заощаджень становила лише 5,8%, в Канаді – 4,4%, у Німеччині – 11,4%, у Швейцарії – 10,1% [1]. З іншого боку, відносно високий рівень заощаджень сприятиме здійсненню купівель і зростання витрат у майбутньому, що свідчить про наявність резервів розвитку роздрібного бізнесу.

За вибірковими дослідженнями домогосподарств, структура сукупних витрат поступово

Таблиця 2

Середньомісячна заробітна плата за регіонами*

Назва регіонів	2009	2010	2011	2012	2012 до 2011, %	Індекс реальної заробітної плати 2012-2011, %
Україна	1906	2633	3025	3025	114,9	114,4
АР Крим	1907	2295	2654	2654	115,6	116,1
Вінницька	1511	2074	2432	2432	117,3	118,0
Волинська	1427	1994	2339	2339	117,3	117,9
Дніпропетровська	1963	2790	3138	3138	112,5	112,0
Донецька	2116	3063	3495	3495	114,1	112,2
Житомирська	1493	2071	2369	2369	114,4	115,1
Закарпатська	1562	2069	2351	2351	113,6	114,2
Запорізька	1843	2607	2927	2927	112,3	112,0
Івано-Франківська	1627	2213	2540	2540	114,8	114,9
Київська	1987	2761	3157	3157	114,3	114,4
Кіровоградська	1537	2114	2428	2428	114,9	115,3
Луганська	1873	2742	3090	3090	112,7	111,7
Львівська	1667	2244	2578	2578	114,9	114,4
Миколаївська	1806	2448	2822	2822	115,3	116,1
Одеська	1787	2387	2700	2700	113,1	113,0
Полтавська	1733	2481	2850	2850	114,9	115,5
Рівненська	1614	2211	2575	2575	116,5	117,6
Сумська	1593	2177	2503	2503	115,0	115,1
Тернопільська	1412	1871	2185	2185	116,8	117,3
Харківська	1804	2407	2752	2752	114,3	114,2
Херсонська	1482	1970	2268	2268	115,1	115,3
Хмельницька	1521	2075	2425	2425	116,9	116,6
Черкаська	1532	2155	2508	2508	116,4	116,0
Чернівецька	1523	1985	2329	2329	117,3	118,0
Чернігівська	1465	1974	2308	2308	116,9	118,4
м. Київ	3161	4012	4607	4607	114,8	112,5
м. Севастополь	1882	2476	2891	2891	116,8	114,9

*Дані наведено без урахування найманих працівників статистично малих підприємств і фізичних осіб - підприємців.

Джерело: [7, с. 382]

Таблиця 3

Структура сукупних витрат домогосподарств

Показник	2000	2009	2010	2011	2012
Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	541,3	2754,1	3072,7	3456,0	3591,8
Зростання сукупних витрат, % до попереднього року	26,9	6,3	11,6	12,5	3,9
Структура сукупних витрат, %					
Споживчі сукупні витрати	93,3	87,8	90,0	90,2	90,9
Продовольчі товари	67,9	55,0	56,7	53,6	52,8
Непродовольчі товари та послуги	25,4	32,8	33,3	36,0	37,2
Оплата житла, комунальних продуктів та послуг	6,9	7,7	7,6	8,0	8,3
Неспоживчі сукупні витрати	6,7	12,2	10,0	9,8	9,1

Джерело: [7, с. 394; 10, с. 193; 4]

поліпшувалася: якщо у 2000 р. на продовольчі товари припадало 67,9% витрат, то у 2012 р. – вже 52,8% [7, с. 389], одночасно збільшувалась частка витрат на непродовольчі товари, що свідчить про покращення структури споживання населення (табл. 3).

Водночас досягнутий рівень сигналізує про загальну бідність країни та її жителів і жодним чином не відповідає стандартам країн із забезпеченим населенням і високим рівнем життя, в яких на продукти харчування спрямовується лише 10-15% витрат домогосподарств. За дослідженнями кінця 2013 р., Україна посіла останнє місце у рейтингу країн Європи за цим показником – 50,2%, випередивши Молдову (43,2%), Казахстан (42,5%), Білорусь (40,8%), Росію (30,3%) [6]. Лідером списку став Люксембург з часткою 8,8%.

Більш глибокий аналіз показує щорічне зростання питомої ваги витрат на оплату житла та комунальних послуг – з 6,9% у 2000 р. до 8,3% у 2012 р., що виступає гальмуючим фактором для задоволення потреб вищого рівня. В структурі споживчих витрат цей показник є ще більшим – 9,9% у 2012 р.: в споживчому кошику українців він посідав друге місце після продуктів харчування та алкогольних напоїв [7, с. 396] (рис. 3).

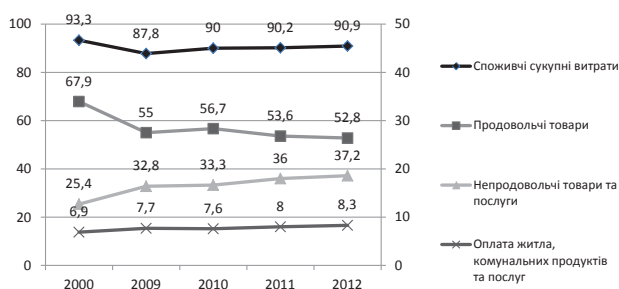

Рис. 3. Зміни у структурі сукупних витрат домогосподарств, % до попереднього року

Джерело: розроблено автором за даними [7, с. 394; 10, с. 193; 4]

Темпи зростання сукупних витрат мали нерівномірний характер: пришвидшене підвищення витрат відбувалося у роки економічної стабілізації (2010-2011), а зниження – під час

посткризового 2009-го року. У 2012 р. зафіксований лише 3,9%-й приріст витрат домогосподарств, який є навіть меншим за показник 2009 р. і за показник зростання заробітної плати (понад 14%), що свідчить про погіршення споживчої активності і звужує можливості подальшого розгортання роздрібної господарської діяльності. З іншого боку, цей показник відповідає тенденціям розвинених країн світу: до прикладу, в США фіксується щорічне зростання споживчих витрат на 5-7% відповідно до росту доходів [9, с. 132]. Але в Україні, де резерви економічного зростання є потенційно вищими, ніж в країнах розвинутої ринкової економіки, такі темпи витрат на споживання є недостатніми, позаяк гальмують розвиток вітчизняного виробництва і торгівельної галузі.

Висновки з проведеного дослідження. Проведений аналіз показав, що протягом 2009-2013 рр. усі складові доходів українців, як номінальні, так і реальні, неухильно зростали. Проте досягнутий рівень доходів не можна оцінити як задовільний. По-перше, дві третини суспільства вважають свою матеріальну позицію нижчою, ніж середній клас. По-друге, зростання було забезпечено значною мірою за рахунок підвищення заборгованості підприємств перед своїми співробітниками. По-третє, третина працівників продовжує отримувати тіньові доходи. По-четверте, в структурі споживчих витрат спостерігається щорічне зростання питомої ваги витрат на оплату житла та комунальних послуг, що гальмує споживчий попит. Очевидно, що істотних зрушень в сфері стимулювання споживчого попиту в Україні так і не сталося. Вважаємо, що усунення виявлених у статті проблемних зон має стати першочерговим завданням державного регулювання споживчого ринку. Подальші наукові дослідження повинні стосуватися розроблення механізмів та принципів кардинального реформування ринку праці, зокрема такої її складової, як заробітна плата.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. В 3 раза до 14,5% в 2010 году выросла доля сбережений населения в РФ по сравнению с 2008 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://woc-org.com/research/index.php?name=News&op=article&sid=21>.

2. Метелкин Д. Зарплата авансом. Почему украинцы не заметили роста доходов [Електронний ресурс] / Д. Метелкин // Режим доступу : <http://focus.ua/economy/270044/>.
3. Міценко Н.Г. Регулювання діяльності підприємств роздрібної торгівлі : монографія / Н.Г. Міценко, Т.Г. Васильців, Н.М. Заярна. – Львів : видавництво ЛКА. – Львів, 2009. – 176 с.
4. Офіційний сайт державного управління статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
5. Прес-реліз «Динаміка матеріального становища та соціально-економічних очікувань населення» (На базі опитування: «Ваша думка: вересень 2013 року») [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uisr.org.ua/img/upload/files/PR_SMCUISR_soc-ec-indeks.pdf.
6. Рейтинг стран Европы по доле расходов семей на продукты питания [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://rating.ru/countries_rankings/20131224/610604117.html.
7. Статистичний щорічник України за 2012 рік / [За ред. О.Г. Осауленка]. – К., 2012. – 552 с.
8. Тараненко О.О. Тенденції та чинники розвитку роздрібної торгівлі України / О.О. Тараненко // Економічний простір. – 2012. – № 64. – С. 126-131.
9. Трансформаційні процеси в торгівлі України в умовах інтернаціоналізації: монографія / [Л.О. Лігоненко, Г.М. Богославець, Г.Л. Піратовський та ін.]; за ред. Л.О. Лігоненко. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – 334 с.
10. Україна у цифрах 2011. Статистичний збірник / [За ред. О.Г. Осауленка]. – К., 2012. – 552 с.